

զանազան վշտօք. հարկեցաւ ազգն մեր յիւրա-
բանելու քաղաքէ խցոյ տալ եւ գիմել աստ ի
Դրանսիականիայ, որք նախ աստածոր ի չուրձօվ
արարին ըզբնակութիւն ընդ ամս յոլովս, ապա
աստի ցրուեցան ընդ այլ քաղաքս Դրանսիա-
կանիոյ, եւ ոմանք զկին դաղարման խոռովու-
թեանն, դարձան անդրէն յերկիրն Պուղտա-
նաց. ոմանք մնացին աստ ի չուրձօվ մինչեւ
ցայսօր:

Պրէ-ի Բ: Յուլիոս Խորի Բաճառից, որ
առաջին Խիւն Բիւն-ի Եւրոպայի Բաճառից: Առաջին
Հոգաբարձ Բաճառայ եղև Պատուեղի Տէր Եւ-
հանէան Պօլանցի, եւ Պատ. Տէր Դաւիթ Ղա-
րիպն Թոխաթեցի: Ապա մինչ եկն բազմութիւնն
Հայոց յերկրն Պուղտանաց՝ եկն ընդ նոսա
Գերապայձառ. Եպիսկոպոսն Իւրեանց, Մինաս
Վարդապետն Զիշիֆտար օղու կոչեցեալն, եւ
այլ ք մազուս Բաճառայ: որոց անուանքն են
այսօրէի: Պատ. Տէր Եղիայն Սէշօվի Մընարու
անուանեցեալն, որ էր Աւագ Բաճառայ ընդ
բոլոր երկիրն Պուղտանաց: Պատ. Տէր Խաչա-
տուրն Ճրպչեփան կոչեցեալն: Պատ. Տէր Խա-
չերես Ալազն: Պատ. Տէր Զատիկն: Պատ. Տէր
Թորոսն: Պատ. Տէր Մինասն Աջի: Պատ. Տէր
Խաչատուր Սուշիման: Պատ. Տէր Վարդանն
Աջի: Պատ. Տէր Աստուածատուրն Խաճայ Նի-
գօշեանն, որ աստ ձեռնարկեցաւ ի նոյն վերոյ-
գրեալ Մինաս Վարդապետէն:

Յետ տոցա գալ Գերապայձառ Եպիսկո-
պոսն Օգոսէնտիոս Վրձարեցի Պօլանցի: Սա եղև
պատճառ եւ սկիզբն Ուղղափառութեան: ապա
ի սմանէ ձեռնարկի Պատ. Տէր Եղիայն Լուսի-
կան Զիշիֆայեցի, եւ մնայ աստէն ի Պաշտօնի
Հոգաբարձութեան զամս տասն. եւ մեռանի ի
Ժամանակի Ժանտամահուն աստ ի չուրձօվ,
Եւսի Տեառն 1719: Սեպտեմբրի 6: Ոսկերք,
եւ մարմին սորին են թաղեցեալք ի ներքոյ
աստիճանացն Աւագ Խորանին յեկեղեցոյս:
Յետ տրոս եկն Պատ. Տէր Սահիփանուն Տէր
Մեղիքիսեղեկեան Ուրմանի, եւ կեցեալ աստէն
զամս ութն, յետոյ երթայ ի ջուգն Սիպիվիզ. եւ
անտի յիպաշխարհ, եւ անդ մեռանի: Հուսի
յետոյ եկի եւ Տէր Սիմէոն Թորոսեան, ի
սոճմէ ձեռնաեղևան. շարադրօղս այսմ կոն-
տակիս, ընդ Պատ. Տէր Եւսիփանին Բոսայ ՍՏա-
կեան, որք այժմ գեւ կամք ի Պաշտօնի Հոգա-
բարձութեան Ժողովուրդեան Հայոց չուրձօվս:
(Հոս կը լիննայ գեղեցիկ նորոգիլն ու կը
շարունակուի ուրիշ տեսակ նորոգիլով. այս-
պէս.)

Վերջ գրեալ Տէր Եւսիփան Բոսայ ՍՏա-
կեան, հանգեալ ի Բրիտտոս Եւսի Տեառն
1751, Մայիսի 14:

Եւ յարդրեաց ի տեղի իւր Պատ. Տէր
Գայեգանն Բիրուշայեան Դիմիտրիցի, զոր Տէր
Աստուած ընդ երկրիս անուրս պահեցէ. Ամեն:
(Բուրովի տարբեր տեսակ գիր):

Գերապագեղի Տէր Սիմէոն Թորոսի
Չուանեղեան Վ. Արքեպիսկոպոսն հանգեալ ի
Բրիտտոս Եւսի Տեառն 1757:

Եւսի Տեառն 1759ին, եկն Պատ. Տէր
Եւսիփանն Արքաճափ Օսգերիցն:

Պատ. Տէր Գայեգանն Տ. Բիրուշայեան
վան հիւնդութեանը, բարով մնա ասեղով
ի Ժողովուրդնէ գնաց աստի, Եւսի Տեառն
1766ին, ի Մաճարք ի Օռատայ քաղաքն:

Եւսի Տեառն 1766 եկն Գերապագեղի
Տեառն Տէր Անդրէն ի Տօճմէ Բաղրուպանեանց
փողոնորդ Աւաքերէց եւ Հովիւ:

Պատ. Տէր Եւսիփանն Արքաճափ Օսգե-
րիցեան գնաց Ելիզարէզ քաղաքն 1774:

Եւսի տեառն 1778, 12ին Սեպտեմբրի
եկն տէր Ստեփան Սաղուշա Մկրտիչեան:

Եւսի տեառն 1792 մարտի 13ին բարով
մնայ արեղով Գերապագեղի տէր Անդրէն Բա-
ղրուպանեան գնաց Ելիզարէզ քաղաքն Ժողո-
վրդապետ եւ Աւաքերէց: (Ասկից ետքը չա-
գիր. բայց ըստի ու միօրինակ):

Չկին հրաժարելոյ ի Ժողովուրդապետ-
կան հոլուպետութենէ տեղոյս այսորիկ գեր-
ապագեղի Տեառն Տէր Անտոնի Բաղրուպանեան,
եւ Ժողովուրդեան պաղատանք. եւ Թախանձա-
նօք ի տեղի նորա զայլ Հովիւ հոգւոց խնդրելոյ
ի գերապայծառ Տէր Իգնատիոս Պօլանցի
գաւառիս Եպիսկոպոսէն, բացարձակ հրամանաւ
նոյն առաջնորդին բռնադատեալ եկն աստ Տէր
Վարդան Բաղրայեան յայն տեառն 1792, ի
28 հոկտեմբրի, անմիջական թոն Պատուելի
Տէր Աստուածատրի Խաճայ Նիգօշեան, որ ի
վերջ յիշեցաւ, վան զի Եւսիփանն չայր
նորա էր օրդի դորս, եւ թոն քեռ Գերապա-
գեղի Տէր Սիմէոնի Թորոսի Չուանեղեան, քան-
զի մագուձ մայր նորին էր հարազատ դուստր
աննայի քեռ տրոս, եւ ապա յառաջին աւուրն
նոյնմբերի ի տօնի ամենայն սրբոց զկին ասեղով
զորդորական ճառ առ Ժողովուրդն յանձն էառ
զմանր բնուն Ժողովուրդապետի. եւ մնացեալ
աստէն զաւուրս ինչ առ ի բարեկարգել զհար-
կաւորսն ըստ Եպիսկոպոսական պատուիրանին՝
գարձաւ անդրէն յեղիսարեթօյլիս, ուստի

քէն իրելայ որ էր որդի Ա. Մանուկի գորպու-
լեան եւ է մայր տորա Պիք.յ. մայրամ մըր-
զայեան, ի կարգադարձեանէ գերապայծար
հայրականոսէ Նիկողայիտո գովաշեան, որ եղեւ ի
քաղաքէն կնրայ ծանր վեց Ցարի Հոյգեւոր
քայհանայ գարեւան եւ իրեք տարի ալայ
գարդիւնէ. ֆիլոզօֆիայ բրոֆեսոր, իշդալագ
էղալ յիշեալ Տէր Օհաննէսը ի գերարգելի
Տէր ըմբէփանէ գեալէշէն ճուրճօփի արժա-
նաւոր արքի տիագոնէն եւ Ալֆալօփի բլեպա-
նօշէն, եւ ժողովարգապետական էրգումը վար
գրալ կեկեցեալ մէջ ամենին դիմաց 1828ին
10ma August եպիսկոպոսի Տէգրէգումով, զոր
տէգրէգումը մանրնակ գարձուցածէ եւ խօսե-
ցուցիւ յիշեալ երալգելի Տէր ըմբէփանէ գեա-
լէշ. այս գովելի աստուածապաշտ եւ ձեզայ-
րասէր ժողովրդեղեանը, պարգեւէ յիսուսը ի
վերապագէ երկեան կանաք, որ կարնայ ընձէրածը
տակի ժողովուրդը աստուծոյով տալծ իշխանու-
թեանով իմաստութեամբ կարավարելու:

Այս տարբեր տարբեր գրեւով ու այլ-
եւայլ ընդուս գրուած միջնակեալ տարեգրու-
թեանէն ետեւ կը շարունակուի Տէր Սիմէոնի
պատմութիւնն — իւր սկզբնական մարտը նոր
գրովն ու մարտը ընդուս — յաջորդ պրակ-
տեալ մէջ:

Պիք.յ. Գ. Յաւութի Տեղայ Եւրոպայի-
նէս, ի՞նչ Նիկողայի Նախնայեան պարտ է գիտել, զի
մերայիքն տասնէ զեկեղեցի ոչ ունէին, այլ ի
վարձու կալեալ զտուն մի անդ մատուցանէին
զԱստուածային Պաշտօնն, մինչեւ ի գարուստն
Տեառն միասայ վարդապետին. ապա՝ բազում
ողբանօք եւ պարգեւօք հազիւ կարացին
ստանալ զմատուոկին զայն որ էր հիմնեցեալ
եւ շինեալ յուսմէն Աստուծոստէր Քահանայէ
Գեորգ Զերէնձֆի կոչեցելոյ, զորոյ անունն եւ
մակալիրն գտաք ի գրան բակին մատարանն այ-
նորի՝ այսպիսի կերպիւ գրեալ լատիներէն:
Hoc Coemeterium Georgius Ferencii Sacerdos,
in sepulchram peregrinorum fieri Curavit.
Anno 1637. 9. Maji. Բայց զայս մատուոս այն-
պիսի թէութեամբ տուեալ էին ի ձեռս Հայոց
Գիւղաբաղաբաղի, զի վայելեցան Նովա-
մինչեւ եկեղեցի ժամանակ զի չուեսցին յայլ
ուրեք, յայնմ ժամանակի պարտաւոր լիցին
թողուլ ի մատարանն այնմիկ զմի բոլոր զգեաւ
Պատարագի իւր սարքն: Ընդ վերջգրեալ
թէութեամբն մնաց ամն հոլովս, ապա Յամի
Տեառն 1717. Ապրիլի 6. ի գալ Գերապայծար
Գեորգեայ Մարգարէֆի կոչեցելոյ եպիսկոպոսին

այցարարութեան պատճառաւ. բառնի նոյն
վերջգրեալ թէութիւնն, եւ հաշտին Հայք ընդ
մաճառաց հարիւր եւ քսան Հունկարական
Փլորիիւք, այնպիսի կերպիւ, զի մնացէ մշտնի-
նապէս՝ նոյն մատուոն ի ձեռս Հայոց. որպէս զի
վայելեցան աղատաբար՝ առանց իւրիք արգել-
ման, եւ պահանջմանն որպէս յայտ է ի վիթշոյն
նոյն Գերապայծար եպիսկոպոսին Գեորգեայ,
զոր ի վերջն կոնգակիս բառ առ բառ գոյ ընդ
օրինակեցեալ: ապա՝ տիրելով այսմիկ մատարանս
ազգիս մերում, ոչ հանգարտեցան վասն յոյժ
փոքրագոյն գոլոյն, այլ՝ յամի Տեառն 1722.
Նորոգեն զնա եւ առնին մեծագոյն. սովաւ եւս
ոչ շատացեալ, այլ Յամի Տեառն, 1730, եւ
Հայոց թվ. ոճհթ. Ապրիլի 25. քակեալ զնոյն
վերջգրեալ նորոգեալ եկեղեցին, սխան ի նմին
տեղով հիմնարկել եւ շինել զայս Հռչակաւոր
նորաշէն եկեղեցին, Բայց ի թոյ յաղագաւ
կամ պատճառաւ՝ եղեւ պատճառեցեալ շինումն
սորին, հետեւի կարգաւ ի հետագայ Պրակս

Պիք.յ. Գ. Յաւութի այնք որ իշխէ Գեորգեայ
շինու Նիկողայի: Յամի Տեառն 1726. Հոկ-
տեմբերի 4. մինչ առաքեցան ի Գերապայծար
Յովհաննէս Մեղայի յեպիսկոպոսէ աստ ի
ճուրճով ի հոգաբարձութիւն ժողովրդեանս եւ
տեսանելով զնոյն սէրն եւ զերմեռանդու-
թիւնն որ առ Աստուած ունէին, յոյժ ուրախ
էի, եւ օրըստօրէ ամբար սիրտ իմ եւ զուարճա-
նայր ի վերայ ընդմեռանդութեան նոցին, բայց ի
միւս կողմանէ նեղիւր սիրտ իմ, վասն այն՝ զի
զպատշաճաւոր եկեղեցի ոչ ունէին, ուր զկեկե-
ղեցոյ սուրբ արարողութիւնն արձակապէս
կարեւք կատարել, վասն այսորիկ բազմիցս յա-
ռաջարկէի նոցա՝ որպէս զի հարկաւոր իմն է
աւելի նոցին ընդմեծագոյն եկեղեցին, Բայց այսու
ամենայնի ոչ կարացի զնոսա շարժել, այլ՝ զկնի
երից ամաց առնելով իմ ուստ երթալոյ ի
Հռչակաւոր ուխտատեղին, որ կոչի Մարիացել.
եղեւ զի ի ժամ չուելոյս զայս բան ասացի
նոցա. ելէ՛ք կամիք զի ընդ ձեզ աստ մնայցեմ,
ինչորեմ զի զայլ եկեղեցի արասիք. ապա թէ
ոչ՝ գառնալով ի մարիացելէ. ոչ եւս գամ
առ ձեզ, այլ մնալոյ եմ ի կեռայ, Զինի եր-
թալոյս ժողովեալք ի միասին յաւուր երկու-
շաբթի Յարութեան Տեառն, եւ զնորհուրդ
արարեալ ընդ միմեանս խնցն սկիզբն արարին
յերկրորդեմ աւուր զհիմն արկանել, Բորոյ
եղեւ վերակացու Պատ. Տէր Օհանն Գոյայ
Սահեան. Աղաչայ Մանուկն Աբրահամեան եւ
Աղաչայ Յարօրն Նիկողայի Լուսիկեան: Միշնոր-

դուրժեամբ սոցին շինեցաւ հիմն եկեղեցւոյս մինչեւ յերես երկրի։ Ապա՝ աղաչանօք բովանդակ ժողովորդեանն յանձն էաւ զվերակացութեանն Պաշտօնն Աղաչայ Ղազարն Օհանեան եւ Աղաչա Գրեգորէն Նիգօշի Ղուսիկեան։ սոքա եղևն աշխատողք գրեթէ յամենայն իրս պիտոյից, յառաջս շինման Եկեղեցւոյս ի սկզբանէ մինչեւ յաւարտն։

Զվէժն օրհնեալ ի ներքոյ հիման Եկեղեցւոյս, անօրինմամբն Գերապայծառ Եպիսկոպոսին Զօրիէր Գրիգորին, եր Պատ. Տէր Ստեփաննոսն Աբխայի կոչեցնաւ, որ էր առաջ երէց ի գաւառիս ճուրճօվ մաճառաց ազգին։

(Մշտնաւ թաւափափ)

ՅՈՂԷ. ԱՆՆՈՒ

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՒԿԱՍՏԱՆԻ ԼԵՐՈՆՆԵ ՄԷՋ

(Ըրբանտիս-Ռիսն)

Գ.

Ստած ենք Դարեւիկ հռչակաւոր ձորն եւ մեր երեք զոյգ ձիերը դժուարութեամբ կը ձգեն կառքը. ճանապարհը թէեւ լայն է՝ բայց միշտ եւ հնոգհնաւէ աւելի ու աւելի դէպ ի վեր կ'իջէ։ Չօրին այս մասը՝ ազգամակրական ճանապարհի ամենահեռաբերականն է. այստեղ մարդ չի կրնար բնութեան աճեղ եւ վիթխարի տեսարանները դիտել առանց խորի հիացում զգալու։ Բուս հեղինակ մը հետեւեալ կերպով կը պատկերացընէ այս պատմական ձորի տեսիլը։

«Ես ոչինչ կը ճանչնամ այս ձորէն աւելի հոյակապ, կը գրէ ռուս ճանապարհորդը. այստեղ առնէ ինչ մեծայաւով է։ Ամէն քայլ՝ երկրի կարողութիւնն երեւան կը հանէ։ Ղեռնային տեղեր՝ անսովոր բարձրութենէ գրեթէ ուղղաձիգ կերպով վար իջնալով առնէ կողմէն կը նեղեն ձորը, ըստ երեւութիւն ոչ մի տեղէն ոչ մուտք կայ ոչ ելք։ Սա տեսակ մը նեղ, մանուածապատ կորիզոր (corridor) է, որու մէջ մարդ ինքզինքն անգոր, անկարող էակ մը կը զգայ։ Կարծես թէ օդը կը պահի, երբ մարդ ձորը կը մտնէ կարծես թէ բան մը զինք կը ճնշէ, եւ նա՝ ակամայ, անգիտակցօրէն, շնչառութիւնը կը փութացնէ, իրեն ներկայացող ստատարաններէն ազլած եւ շփոթած։»

«Դարաւոր հակները մուշլ եւ գաժան, կանդան կը մրափեն աներեւ խաղալութեան

մէջ։ Անոնց հաղարամեայ բաց, հպարտ լանջքն անվանող կը պահպանէ իր մէջ ծածկուած գաղտնիքը։ Այս բարձրաբերձ լեռներն, իրենց՝ ձիւնէ թափերով պսակուած բարձունքն՝ գոռող կերպով կը դիտեն շրջապատը, կարծես իրենց սպանակաւ մեծութեամբն հպարտացած։ — Ըստք մրցակից չունին. միայն մրիկներն եւ ձիւնի փոշիներն են, որ իրենց հետ ապարդիւն կռիւ մղել կը յանգգին։ Այս «պահպան հակները» վար կը թօթափեն իրենց վրայէն պաղ, ճերմակ ծածկոցը՝ շնորհելով զայն խորունկ վիհերու եւ ծերպեւրու, եւ ամբողջ տարիներ այն վերաբոխի տակ ծածկած կը պահեն զանոնք։»

«Այստեղ կեանքի նշաններ չեն երեւար. միայն արծիւն է, որ եթերային բարձրութեանց մէջ սաւառնելով մի վայրկեան երեւան կ'ելլէ եւ կամ արագաթեւ ծիծեռնակն, որ շտապաւ հեռու հեռու կը գիւմ։»

«Դարեալի ձորը՝ կատարեալ լուծեամբ լի հակայական դաճաղ մը պիտի նմանէր, եթէ վարն, անհուն խորութեան մէջ պղպշակող Տերեւն իր կատարի մանկունով ամբողջ այս ահեղ կիրճը շաղկիւնէր։ Բայց Տերեւն ալ անոր կը ներգաշնակի իր վայրենի մեծութեամբը։ Տեսէք ինչպէս կատարօրէն կը նետուի նա՝ մեկ ժայռէն միւս ժայռ, իր ցատկը, Ժայռները կը հանէ, կը մրմնջէ, կը փրփուայ եւ անսովոր ուժով կը ձգտի իր անձուկ անկողնէն դուրս պրծնիլ. իր պղպշ, մոխրագոյն կոհակները կարծես ժայռերու վայրենի բնութիւնն իրենց մէջ կը ցայտեցնեն։»

«Հարաւային երկինքն որ նեղ շերտի նման, միայն վերէն իր կապտա դեմքը կը ցուցնէ, լայն չ'արձակեր Տերեւի մէջ։ Աստղերը չեն համարձակիր ներս նայիլ եւ նոյն իսկ պայծառ արեգը հոն իր խառնուրդ ճառագայթները չի խաղաչներ։»

«Ահաքին քարեր ջրաղացի նման պտտընող այս հզօր գետին ստեղծող կարեւոր տարր եւ անհուն շփոթութիւն կը պատճառուղեւորին։ Կատարած առիւծի նման մեկ տեղէն միւս տեղ կը նետուի, վայրագօրէն կ'ստատէ իր անկողնէն մէջ ցրուած խոշոր ժայռերու վրայ, եւ կը ցատկէ փրփրած, գոռալով եւ թաւ կուրծքը սարի պէս վեր բարձրացընելով, եւ ապա կրկնապատիկ ուժով գարնետալ կը նետուի, կը հաննի մինչեւ այս ժայռերու ամենաբարձր կետերը, եւ անկից՝ իբրեւ մոնչող ջրվէժ կը խոյանայ անգունդի մէջ, կամ սուր